

د عثمانی خلافت پای

لیکنه او خپږنه :

نصرت الله (مظلومیار)

Ketabton.com

کال : ۱۳/۱/۱۳۹۸

ډالی !

خپلې گرانې مور او پلار جان ته چې زما په روزنه کې

یې نه سترې کېدونکې هلې ځلې کړې دي ، او

زه یې تردې ځایه را رسولی يم .

فهرست

مخ	موضوع
۳.....	عثماني خلافت ته يوه لنډه کتنه
۷.....	د سلطان عبدالحميد شخصيت
۸.....	د سلطان عبدالحميد واک ته رسېدل
۹.....	اساسي قانون
۱۱.....	مدحت پاشا ، فکر او کړنې يې
۱۲.....	د ترکيې او روسيې اړيکې
۱۳.....	د کرېميا جگړه او د بالکان د ملتونو پاڅون
۱۵.....	د ترکيې او روسيې ترمنځ د (۱۸۷۷م) کال جگړه
۱۷.....	د سان سټيفانو تړون
۱۸.....	د برلين تړون
۲۰.....	پان اسلاميزم
۲۲.....	د سلطان له واکه گوښه کول
۲۳.....	خوان ترکان
۲۷.....	مأخذونه

عثمانی خلافت ته یوه لنډه کتنه

عثمانی خلافت په نړۍ کې د مسلمانانو د تېرو شویو خلافتونو څخه وروستی خلافت دی ، چې په اوسنۍ ترکیه کې رامنځته او همدلته له منځه یوړل شو . ۳۴ عثمانی واکمنان د ۱۲۹۹م کال څخه تر ۱۹۰۹م کال پورې واکمن وو . د عثمانیانو بنسټ ایښودونکی عثمان د ارطغرل زوی دی ، چې د پلار د مرگ څخه وروسته په ۱۲۸۸م کال کې واک ته ورسید .

تاریخ ترکیه کې داسې لیکي :

د ارطغرل د وفات (۱۲۸۸م) کال نه وروسته د هغه مشر زوی عثمان د هغه ځای ناستی شو . په ۱۲۸۸م کال کې د سلجوقی سلطان د یوه فرمان له مخې عثمان د سرحدی سیمو د حاکم په توگه وټاکل شو . (۵ : ۱۳)

د عثمان په لاس عثمانی ډلې د بېزنطی دولت د امکاناتو او وسایلو په مټ له قبیلوي اسلوبه دولتي اسلوب ته واوښتې ، په عثمان پسې یې زوی اورخان (۱۳۲۷م) کال پر تخت کېناست ، ورپسې لومړنی مراد ، بیا یې زوی بایزید ، ورپسې محمد بن بایزید ، بیا دوهم مراد بن بایزید او ورپسې محمد الثاني د قدرت واک په لاس کې ونیو ، دغه محمد الثاني په تاریخ کې د محمد الفاتح په نوم شهرت لري ، چې په (۱۴۵۱م) کال کې واک ته ورسېد ، په (۱۴۵۳م) کال کې یې قسطنطنیه فتح کړه ، بېزنطی امپراطور (یولسم قسطنطین) یې وواژه او په دې توگه یې بېزنطی امپراطوري په بشپړه توگه له پښو وغورځوله . (۲ : ۱۲۱)

قسطنطنیه د آسیا د نیولو دروازه وه ، رومیانو څو ځله د همدې لارې د آسیا د نیولو لپاره حملې کړې وې . د قسطنطنیې د نیولو لپاره د صحابه کرامو له وخته کونښنونه شوي وو . د فاتح له حملې څخه مخکې نږدې یوولس ځلې مسلمانو مشرانو حملې کړې وې ، خو یوه هم نه وه بريالۍ شوې . فاتح د (۱۴۵۳م) کال د می په میاشت کې حمله وکړه او دغه سیمه یې ونیوله او پلازمېنه یې د اناطولیې څخه استانبول ته ولېږدوله .

د فاتح څخه وروسته په عثمانیانو کې بل مهم شخص سلطان سلیم دی ، چې نوموړي وکولای شول د عثمانیانو امپراطوري لا پراخه کړي ، د فارس ځینې سیمې ، مصر ، شام ، او حجاز په بشپړ ډول ونیسي او د خلافت اعلان وکړي .

د تاریخ ترکیې لیکوالان لیکي :

کله چې سلطان سلیم د خلافت اعلان وکړ ، نو د اسلامي نړۍ په یوه ځای کې هم د مخالفت غږ پورته نه شو . (۵ : ۱۱۴)

د سلطان سلیم د وفات (۱۵۲۰ م) کال نه وروسته یې زوی سلیمان اعظم چې په سلیمان القانوني مشهور دی واک ته ورسېد . ده هم عثمانی امپراطوري ډېره پراخه کړه . اروپایي هېوادونه ، بلغاریه ، هنگري ، او وینس یې ونيول .

ځینې مؤرخین د سلیمان القانوني له دورې سره د عثمانی خلافت د زوال خبرې پیلوي ، ځکه له ده وروسته د حکومت کولو طرز بدل شو ، واکمنان په عیش او عشرت بوخت شول ، ځینې واکمنان د کم عمر په درلودلو سره د خلیفه کېدو وړ نه وو ، فوځ به زیاتره وخت بغاوتونه کول او واکمنان به یې وژل .

سلیمان په خپله واکمنۍ کې عثمانی سلطنت خپل عروج ته ورساوه ، دهغه وروسته د خلافت زوال شروع شو . د څو کلونو پورې د زوال نښې نه لیدل کېدې ، خو داخلي ستونزې د سلیمان القانوني په وخت کې پیدا شوې وې . یوه ترکی مؤرخ (قوطچي) د سلطنت د زوال د پیل په اړه څو مادې ذکر کړې دي ، چې درې مهمې یې دلته ذکر کوم :

۱ : په لومړیو کې به سلطان د دیوان په هر مجلس کې د خپلو وزیرانو سره موجود وه ، او د هغوی سره به یې مشوره کوله ، خو سلیمان القانوني دغه رواج پای ته ورساوه .

۲ : سلطان سلیمان داسې کسان په لوړو څوکیو وټاکل چې د لوړو څوکیو اهل نه وو .

۳ : د سلطنت د وزیرانو پر ځای د حرم دښځو او نورو خلکو څخه چې د سلطنت پورې یې هېڅ اړیکه نه درلوده ، مشورې اخیستل یې پیل کړل . (۵ : ۱۴۲)

د سلطان سلیمان القانوني وروسته په نږدې عثمانیانو کې داسې کوم شخص نه دی تېر شوی چې هغه دې د سترو کارنامو لرونکی وي ، او عثمانی سلطنت ته یې کوم ستر خدمت کړی وي . په وروستیو واکمنیو کې عثمانیانو خپلې زیاتره سیمې له لاسه ورکړې ، په یونان ، سربیا ، ولاچیه او نورو سیمو کې بغاوتونه وشول ، او په پای کې یې آزادي ورڅخه واخیسته . عثمانیانو د روسیې او فرانسې سره ځینې جگړې وکړې ، او ترنونه یې هم لاسلیک کړل .

د سلطان سلیمان القانوني څخه ډېر وروسته د دویم سلطان محمود (۱۸۰۸ - ۱۸۳۹م) په وخت کې محمد علي پاشا رامنځته شو ، نوموړی د مصر والي و ، او د عثمانیانو په اشاره یې په نجد کې د وهابي تحریک د پلویانو پر ضد جگړې وکړې ، او هغوی یې له منځه یوړل .
ډاکتر صلابي د محمد علي پاشا په اړه لیکي :

هغه د خپل مکر او فریب او بڼه ذهانت په وجه د مصري علماوو اعتماد ترلاسه کړ ، په ډېر مکر او چاپلوسی یې په مصر کې خپل سیال (واکمن) لرې کړ ، او په (۱۸۰۵م) کال کې د مصر د والي په توگه مقرر شو . ډاکتر صلابي لیکي چې د ماسوني ډلې او علي پاشا ترمنځ اړیکې موجودې وې . (۴ : ۳۹۴ - ۹۲)

د لومړي سلطان عبدالحمید په واکمنۍ (۱۸۲۱-۱۸۳۹م) کې د تنظیمات په نوم یوه نوې دوره شروع کېږي . هغه دوه فرمانونه د قانون په شکل وړاندې کړل . په (۱۸۵۴ او ۱۸۵۶م) کلونو کې دوه فرمانونه جاري شول ، د دې فرمانونو په خپرېدو سره د تنظیماتو په نوم نوې دوره پیل شوه ، او د هېواد چارې په غربي ډول مخکې وړل کېدې ، د دې فرمانونو په جاري کولو سره په اسلامي شریعت باندې د عمل کولو سلسله ودرېده ، او په هېواد کې د قانون او نورو ادارو د رامنځته کېدو یوه نوې لړۍ پیل شوه . (۴ : ۴۲۸)

د همدې لومړي سلطان عبدالحمید د واکمنۍ پر مهال د کریمیا جگړه رامنځته شوه ، چې روسیه یوه خوا او ترکیه بله خوا وه . وروسته متحدو فوځونو (انگلستان او فرانسې) هم د روسیې پر ضد د جگړې اعلان وکړ ، د دې اعلان وجه د سائنیوپ عام وژنه وه ، چې د روسیې له خوا وشوه .

پروفیسر انصارالحسن لیکي :

د (۱۸۵۴م) کال په سپتمبر کې متحد فوځونه (انگلستان او فرانسې) د کریمیا جزیرې ته ورسېدل ، دلته د تېرو شپږو میاشتو څخه د ترکیې او روسیې فوځ ترمنځ جگړه روانه وه ، د دواړو خواوو ترمنځ ستره جگړه د سپتمبر په ۳۰ د (ایلما) د سیند سره نږدې وشوه ، چې روسیې فوځ پکې ماتې وخوړه . (۲ : ۳۹۷ - ۹۸)

په (۱۸۲۱م) کال کې د لومړي سلطان عبدالحمید وروسته دهغه ورور عبدالعزیز خلیفه شو .

سلطان عبدالعزیز د اروپا دوره وکړه ، هغه دا احساس کړه چې د اروپا ټول قوتونه د عثمانی دولت پر ضد متحد دي ، او هر وخت د دوی پر ضد توطیې جوړوي ، هغه کوبنس وکړ چې د اروپا او روس ترمنځ د شته اختلافاتو څخه گټه واخلي . د دې لپاره یې روسی سفیر ته څو ځله استانبول ته د راتگ دعوت ورکړ . اروپایي هېوادونه ترې ووېرېدل ، او د هغه پر ضد یې د بې ځایه مصارفو او اصراف بڼه پروپاگند وکړ . بالاخره مدحت پاشا عبدالعزیز لري کړ ، او د خپلو ملگرو په مرسته یې هغه وواژه . (۴ : ۴۴۳-۴۴)

د عبدالعزیز وروسته یې وراره (پنځم مراد) د شیخ الاسلام د فتوا له مخې خلیفه وټاکل شو ، نوموړی د لومړي سلطان عبدالحمید زوی وه .

ډاکتر صلابي لیکي :

کله چې نیمه شپه د خوبه راوینس کړل شو ، او د عبدالعزیز د لري کېدو نه خبر شو ، نو وېره پرې راغله ، عقلي قوت یې ملگرتیا پرېښوده ، او بیا چې کله د حسن جرکسي د وژنې نه خبر شو ، نو عصبي کمزوري ورته پیدا شوه . کله چې مدحت پاشا په خپل لاس د جوړ شوي قانون اعلان کاوه ، نو د پنځم مراد حالت نور هم خرابېده تردې چې بشپړ لېونی شو . په دې وخت کې شیخ الاسلام فتوا ورکړه چې کله د مسلمانانو واکمن پوره لېونی وي ، نو د امامت هدف له منځه ځي ، نو آیا په دې وخت کې یې لري کول صحیح دي او که نه ؟ (بیا ځواب ورکوي) په دې وخت کې د امامت (خلافت) څخه د هغه لري کول صحیح دي . (۴ : ۴۴۵-۴۶)

له ده وروسته یې ورور دویم سلطان عبدالحمید په تخت کېناست . نوموړی د عثمانی خلافت وروستی (۳۴) ام خلیفه دی ، چې د (۱۸۷۲م) کال څخه تر (۱۹۰۹م) کال پورې خلیفه وه . هسې خو عثمانی خلافت تر (۱۹۲۴م) کال پورې موجود وه ، خو واک د عثمانی واکمن پر ځای له نورو سره و .

د سلطان عبدالحمید شخصیت

لکه مخکې مو چې ورته اشاره وکړه ، سلطان عبدالحمید د عثمانی خلافت وروستی واکمن وه ، نوموړی د پنځم مراد ورور او دهغه ولیعهد وه ، د مراد وروسته د لوی مفتي یا شیخ الاسلام او لومړي وزیر مدحت پاشا لخوا خلیفه وټاکل شو .

ډاکتر محمد صلابي دهغه د کوچنیوالي او زده کړو په اړه داسې لیکي :

سلطان عبدالحمید د عثمانی خلافت په واکمنو کې (۳۴)م خلیفه و . نوموړی (۳۴) کلن و ، چې په تخت کېناست ، هغه په (۱۸۴۲م) کال کې زیږېدلی دی . لس کلن و چې مور یې مړه شوه ، او پالنه یې د ناسکه مور په غاړه شوه ، هغې د یوې سکه مور په توګه د هغه صحیح پالنه وکړه . هغې د سلطان سره ډېره مینه درلوده ، تر دې چې د مرګ څخه مخکې یې وصیت کړی و ، چې زما ټول ملکیت دهغه دی . هغه ډېره دینداره بنځه وه ، او د سلطان پالنه یې هم په همدې ډول کړې وه ، چې د سلطان په ژوند باندې دهغې اغېز لیدل کېږي .

سلطان عبدالحمید د سلطان په قصر کې د خپل وخت (مروج) علوم د تکره استادانو څخه زده کړل ، عربي او فارسي ژبې یې زده کړې ، تاریخ او ادب یې مطالعه کړل ، د تصوف په اړه یې معلومات ترلاسه کړل ، او هغه په ترکی ژبه شعرونه هم ویل . (۴ : ۴۴۹)

په کوچنیوالي کې یې د استانبول د وتلو علماوو او شیخانو نه درس ووايه . قرآن کریم یې په صحیح ډول لوستلای شو ، د پیغمبر علیه السلام سنت او د حنفي فقهې مکتب یې هم ولوست . هغه د یوه صوفي په توګه وروزل شو ، په ځانګړي ډول د نقشبندی او هېلوتي په فکر ، کوم فکر چې دهغه د واکمنۍ په پېر کې لیدل کېږي .

د وسلې استعمال یې زده کړ ، په توره او نېزه وهلو کې یې مهارت ترلاسه کړ ، تل به یې جسماني تمرین کاوه ، په نړیوال سیاست به یې ژور نظر ساته ، او د خپل هېواد د طول او عرض د ننه په پېښو به یې ځان پوره خبراوه .

د تاریخ ترکیې لیکوالان دهغه د شخصیت په اړه لیکي :

ځینې مؤرخین هغه د یوه چالاک ، مکار ، بزدل او فریبکار شخص په توګه پېژني ... او وایي چې هغه د ترکیې په معاصر تاریخ کې ترټولو یو جنجالي شخص دی . (۵ : ۲۶۹)

بل ترکی مفکر او لیکوال فتح الله گولن د سلطان د شخصیت په اړه داسې لیکي :

د سلطان د حکومت دوره د فتنو او فساد دوره وه، او هغه د ټولو په اتفاق ډېر ذهین، هونبیار او با تدبیره انسان و. هغه ترکی لیکوالان او سیاسي فعالین چې د نویو عثمانیانو او یا هم د ځوانو ترکانو د غورځنگونو غړي وو، هغوی ټول سلطان عبدالحمید ته په نېک نظر نه گوري، په هغه نیوکه کوي، او د پرمختگ د بنمن یې گڼي. د دواړو غورځنگونو غړي د لویدیځ د اخلاقو او کلتور نه اغېزمن شوي وو، او غوښتل یې چې په ترکیه کې په هماغه ډول اخلاقي سیستم، سیاسي نظام او نور لویدیځ قوانین پلي کړي، خو سلطان عبدالحمید د هغوی د غوښتنو مخالفت کاوه.

د سلطان عبدالحمید واک ته رسېدل

سلطان عبدالحمید د سلطان عبدالعزیز وراره دی، د سلطان عبدالعزیز د لرې کېدو او وژل کېدو وروسته یې وراره پنځم مراد په تخت کېناست، چې یوازې څو میاشتې یې واکمني وکړه. وروسته د ځینو حالاتو د لیدو او اورېدو په پایله کې لېونی شو، او خپل عصبي توازن یې له لاسه ورکړ.

ډاکتر محمد صلابي د پنځم مراد په اړه داسې لیکي:

کله چې نیمه شپه د خوبه راوینښ کړل شو او د خپل کاکا عبدالعزیز د لرې کېدو څخه خبر شو، نو وېره پرې راغله، عقلي قوت یې ملگرتیا پرېښوده او بیا چې کله د حسن جرکسي د وژنې څخه خبر شو، نو عصبي کمزوري ورته پیدا شوه. کله چې مدحت پاشا په خپل لاس د جوړ شوي قانون اعلان کاوه، نو د پنځم مراد حالت نور هم خرابېده، تردې چې بشپړ لېونی شو. په دې وخت کې شیخ الاسلام فتوا ورکړه، چې کله د مسلمانانو واکمن پوره لېونی وي نو د امامت هدف له منځه ځي، نو آیا په دې وخت کې یې لرې کول صحیح دي او که نه؟ بیا پخپله ځواب ورکوي چې په دې وخت کې د امامت (خلافت) نه د هغه لرې کول صحیح دي. (۴: ۴۴۵-۴۶)

سلطان عبدالحمید د خپل ورور مراد څخه وروسته د پنجشنبې په ورځ د (۱۸۷۲م) کال د اگست په ۱۳ مه په تخت کېناست، په دې وخت کې یې عمر (۳۴) کاله و. او د مختلفو ډلو

د نمایندگانو لخواه هغه ته د خلافت مبارکي ورکړل شوه . د سلطنت په طول او عرض کې د توپونو سلامي ووهل شوه او جشنونه وشول . (۴: ۴۵۱)

کله چې سلطان عبدالحمید واک ته ورسېد ، نو ټول سلطنت د ستونزو سره مخ و . د شلمې پېړۍ ستر مفکر بديع الزمان نورسي ترکي داسې ليکي : د هغه وخت د سترو فتنو د ختمولو لپاره د حضرت علي (ک) په شان يو شخصیت ته اړتيا وه ، او هغه (سلطان) په ډېرې ځوانمردۍ سره د هغه وخت د فتنو سره مقابله وکړه .

د سلطان د ټاکل کېدو وروسته د خلافت حالات په لاندې ډول وو :

په تونس کې ناامني خپره شوې وه ، فرانسويانو او ايټاليويانو په مراکش کې لاسوهنې کولې او فتنې يې راپارولې . لنډه دا چې که ترکیه په کومه نړيواله جگړه کې داخله شي نو ضرور به ماته وخوري . د کريټ د جزيرې حالات هم خراب وو ، ځکه هلته غربيان د يوې خطرناکې بلا په توگه موجود وو ، او د وتو هېڅ اراده يې نه درلوده . په بالکان کې روسيې بنسټکاره مداخله کوله او مخالفونه او فتنې يې راپارولې . سلاويانو د بلغاريې اوسيدونکي تحريکول چې د عثمانی سلطنت څخه آزادي واخلي . www.fgulen.com

واک ته تر رسېدو وروسته يې مدحت پاشا يو ځل بيا د لومړي وزير په توگه وټاکه . لکه پاس چې مو ذکر کړل ، سلطان د خپل لېوني ورور پنځم مراد وروسته خليفه شو . نوموړی نږدې (۳۳) کاله د عثمانی خلافت واکمن وه ، او په عثمانیانو کې دويم شخص دی چې دومره اوږده واکمني يې وکړه . په (۱۹۰۹م) کال کې د ځوانو ترکانو د يوه پاڅون او نړيوالو توطيو په ملاتړ له واکه گوښه کړای شو ، چې وروسته به پرې په تفصيل سره خبره وکړو .

اساسي قانون

د سلطان عبدالحمید ثاني د واکمنۍ په لومړي کال اساسي قانون جوړ شو ، مدحت پاشا چې لومړی وزير وه ، هغه يې په جوړولو کې ډېر کونښن وکړ . د مدحت پاشا په اړه ويل کيږي چې هغه غوښتل تر څو جمهوري نظام رامنځته کړي . تر دې چې د هغه د وفات وروسته هم همدا خبره کېده ، چې هغه په ترکیه کې د يوه قانون لرونکي جمهوري نظام غوښتونکی او ملاتړی وه ، دا خبره د يادولو وړ ده چې د جمهوري نظام په موجودیت کې يې د پاچا د

منصب او مقام په اهمیت باندې زور اچوه . هغه د پنځم مراد د معزولی پر مهال مجلس ته ویلي وه چې دولت د پاچا پرته نه شي چلېدای .

د دېسمبر په ۲۳-۱۸۷۲م کال ماسپینین نږدې یوه بجه د قانون د نافذولو اعلان وشو ، د قوي باران د ورېدو سربېره زیات خلک موجود وو ، خو سلطان نه و ، د ۱۰۱ تویونو د سلامۍ په وهلو سره د قانون د نافذولو اعلان وشو ، خلکو خوښي ښکاره کړه ، او خپل کورونه یې روښانه کړل ، په همدې ورځ ماښام ځوانانو د سلطان زنده باد او مدحت پاشا زنده باد نعري وهلې . د دېسمبر په (۲۴) مه د یوې ورځپانې سرلیک په دې ډول وه :

پرون ورځ د ټول عثمانی رعیت لپاره

د خوښۍ د پیلېدو ورځ وه

د هېواد په لږ او بر کې خوښۍ ښکاره شوې ، خو د سلطنت په غیر مسلمو اقلیتونو کې د بالکان د عوامو خوښي نه لیدل کېده ، په رومانیه کې خود قانون پر ضد لاریون وشو ، ځکه دا خلک د جلاوالي غوښتونکي وو ، ارمن او یهودان په دې قانون باندې زیات خوښ وو ، په استانبول او ادریانیل کې پرتو یونانیانو هم خوښي ښکاره کړه ، او ښه راغلاست یې ورته ووايه . د (۱۸۷۲م) کال قانون (۱۲) برخې او (۱۱۹) مادې درلودې ، چې د سلطان د حکومت کولو ، د لومړي وزیر د ټاکلو ، د وزیرانو او شیخ الاسلام د ټاکلو ، د نظامي افسرانو د ټاکلو ، د جرگو د واکونو او نورو ذکر پکې شوی و . (۵ : ۲۹۱-۹۷)

سلطان عبدالحمید له لومړي سره له اساسي قانون سره مخالفت درلود ، او په ظاهره یې له خلکو سره موافقه وښوده ، خو ډېر ژر یې اساسي قانون بېرته لغوه کړ ، او په (۱۸۷۷م) کال په فبروري کې یې مدحت پاشا چې د اساسي قانون بنسټ ایښودونکی و ، له دندې گوښه او له پلازمېنې یې جلا وطن کړ . پارلمان هم منحل او دهغه وکیلان یې خپلو کورونو ته ولېږل ، او د دولتي ادارو اکثره لایقه او باکفایته کارمندان له دندو گوښه کړای شول . (۱۱ : ۲۲)

سلطان عبدالحمید په (۱۹۰۸م) کال کې یو ځل بیا اساسي قانون نافذ کړ ، خو په ورپسې کال کې د فوځ یوې برخې د دې قانون د پلي کولو پر ضد د اسلام په نوم بغاوت وکړ ، دوی په قسطنطنیه کې د یووالي او پرمختګ د گوند ځینې غړي ووژل ، په دې سره محمود شوکت

پاشا راپاخېد او سلطان عبدالحمید یې د اپریل په (۲۲) د شیخ الاسلام په فتوا له تخته کوز کړ، او واک ځوانو ترکانو ته انتقال شو .

مدحت پاشا ، فکر او کړنې یې

مدحت پاشا د ډېر وخت لپاره د عثمانی ترکانو د لومړي وزیر په حیث دنده اجراء کړه ، هغه د عبدالعزیز او پنځم مراد په لرې کولو کې ستر رول ولوباوه . د پنځم مراد د لرې کولو وروسته یې عبدالحمید د مفتي په فتوا واک ته ورساوه ، سلطان عبدالحمید مدحت پاشا یو ځل بیا د لومړي وزیر په توگه وټاکه .

مدحت پاشا په ترکیه کې د جمهوري نظام غوښتونکی وه ، هغه غوښتل چې د سلطان واکونه محدود کړي ، په سلطان باندې یې اساسي قانون منظور کړ ، هغه په ترکیه کې د یوه پارلماني حکومت څخه چې زیات واک ولري ملاتړ کاوه .

دا چې مدحت پاشا څنگه شخص وه ، مختلف لیکوالانو یې په شخصیت باندې لیکل کړي دي . وتلی ترکی لیکوال فتح الله گولن (په یوه مقاله کې) او ستر عرب مؤرخ ډاکتر محمد صلابي هغه د دویمه یهودانو د تحریک پټ غړی گڼي ، او هم یې د عبدالعزیز په وژلو تورنوي . ډاکتر محمد صلابي لیکي :

سلطان عبدالحمید مدحت پاشا لومړی وزیر وټاکه ، او د ډیسمبر په (۲۳-۱۸۷۲م) کال یې د یوه قانون اعلان وکړ ، چې پکې یې د ښاري آزادیو ضمانت ورکړی وه . (۴ : ۴۵۱)

مدحت پاشا د دویمه یهودانو سره اړیکه درلوده ، او د هغه سره د اروپا پوره ملاتړ موجود وه . مدحت پاشا د خپلو ملگرو په ملاتړ د سلطان عبدالحمید کاکا سلطان عدالعزیز وواژه ، او بیا یې د دې وژنې د پټولو لپاره دا دعوه وکړه ، چې سلطان ځان وژنه کړېده . (www.fgulen.com)

فتح الله گولن لیکي :

مدحت پاشا د دویمه یهودانو څخه و . ماسوني مبلغینو په ختیځ او لویدیځ کې د هغه د ښه توب لپاره تبلیغ کاوه ، چې هغه په عثمانی امپراطورۍ کې د آزادی او اصلاح بیرغ لوړ کړی دی . سیکولرانو هغه ته د قانون د بابا لقب ورکړی وه ، هغوی په ورځپاڼو ، رسالو او جریدو کې د هغه لپاره ښه کمپاینونه کول ، تردې چې هغه د عثمانی سلطنت د لومړي وزیر څوکۍ ته

ورسېد ، بیا یې د تخریب او سازشونو لړۍ شروع کړه . د ماسونیانو او یهودیانو ملاتړ ورسره مل وه ، د حکومت د پرخولو لپاره یې د ماسونیانو د چلونو څخه کار اخیست . مدحت پاشا د یهودي او ماسوني نړیوالو ډلو په مرسته د یوې ټولني بنسټ کېښود ، چې د (یووالي او پرمختګ) ټولنه نومېده . سلطان عبدالحمید چې کله د دې یهودي سازشونو څخه خبر شو ، نو هغه یې ډېر ژر ونيو ، او تبعید یې کړ . (۴ : ۴۴۴)

مدحت پاشا به د شرابو څښلو په محافلو کې د حکومت ټول مهم او پټ رازونه افشاء کول ، یوه شپه یې خپله اراده داسې ښکاره کړه ، چې زه به ډېر ژر د عثمانی دولت پر ځای د جمهوریت اعلان وکړم او په خپله به یې مشري کوم .

په مدحت پاشا باندې د سلطان عبدالعزیز د وژنې تور هم وه . سلطان عبدالحمید یو کمیسیون وگماره ، چې د دې په اړه تحقیق وکړي ، بیا یې تورن کسان محکمې ته وړاندې کړل ، مدحت پاشا مجرم وپېژندل شو ، او په مرگ یې محکوم کړ ، خو سلطان عبدالحمید مداخله وکړه ، او د هغه د مرگ جرم یې په ابدی حبس بدل کړ . مدحت پاشا یې حجاز ته تبعید کړ ، چېرته چې د فوځي بندیانو لپاره یو زندان موجود و . (۴ : ۴۵۲-۵۳)

د ترکیې او روسیې اړیکې

د عثمانی ترکیې او روسیې ترمنځ اړیکې د سلطان عبدالحمید د واکمنۍ په دوران کې تر ډېره خرابې وې ، ځکه روسیې پخوا هم د عثمانی ترکیې د لاس لاندې سیمو کې خلک د ترکی حکومت پر ضد بغاوت ته هڅول . روسیې غوښتل چې دغه سیمې (د باسفورس آبنا ، توره بحیره او د بالکانو سیمې) تر خپل واک لاندې راولي ، د دغو سیمو خلک یې د عثمانیانو پر ضد شورش ته هڅول ، او دا بهانه یې کوله چې عثمانیان د هغه ځای د عیسوي اوسیدونکو سره ښه سلوک نه کوي ، او آزادي یې ترې اخیستی ده .

د دواړو هېوادونو ترمنځ د کریمیا د جگړې د پیلېدو یو لامل هم همدا سیمې وې . د کریمیا جگړه (۱۸۵۳-۱۸۵۶م پورې) چې د ترکیې او روسیې ترمنځ پېښه شوه ، او وروسته پکې متحد فوځ (انگلستان او فرانسه) هم پکې برخه واخیسته . انگلستان د روسیې په مقابل کې د ترکیې د ادعا ملاتړ وکړ ، ځکه د ترکیې په گټو کې د انگلستان گټې نغښتې وې . دغه جگړه د روسیې په ماتې او د پاریس په کنفرانس سره پای ته ورسېده .

ډاکټر محمد صلابي ليکي :

روسيې د ديني ، سياسي او اقتصادي لاملونو په وجه غوښتل چې ځان گرمو او بو ته ورسوي . لوی پطرس روسانو ته وصيت کړی وه : چې د عثمانيانو سره دې تمدني کشمکش جاري وساتل شي ، تردې چې د هغوی نښه له دې نړۍ څخه ورکه شي .

روسيې په همدې نصیحت عمل وکړ ، او د سلطان عبدالحمید د واکمنۍ په دوره کې د بالکانو يونان او دنورو عثمانی سیمو خلکو د روسانو او اروپایانو په اشارو بغاوتونه وکړل . (۴ : ۴۶۰)
پروفیسر انصار الحسن ليکي :

په (۱۸۲۲ م) کال کې د کرېټ د جزیرې اوسېدونکو د روسيې په غوښتنه د ترکانو پر ضد د بغاوت بېرغ پورته کړ ، يونان يې هم ملاتړ وکړ ، په دې سره د روسيې او يونان ترمنځ د جگړې خطر رامنځته شو ، خو اروپايي قومونو مداخله وکړه او په (۱۸۲۹ م) کال کې د کرېټ جزیرې داخلي آزادي ترلاسه کړه . (۲ : ۲۱۷)

یوازې د کرېټ جزیره نه وه ، چې روسانو يې ملاتړ کاوه ، او بغاوت ته يې هڅول ، د سربيا ، رومانيې ، بلغاريې او نورو بالکانی هېوادونو د آزادی په تحریکونو کې هم روسيې مستقیم او غیر مستقیم لاس درلود .

سید محمد فضل الله بخاري ليکي :

د مرکزیت په پای ته رسولو سره په ختیځ او لويديځ کې پروت عثمانی سلطنت د سياسي يووالي څخه هره ورځ بې برخې کېده ، او په لرو پرتو سیمو کې غیر مسلمانو اقلیتونو د نورو په مټ وړانې پیل کړ . (۳ : ۵۵)

د کرېمیا جگړه او د بالکان د ملتونو پاڅون

هغه قومونه او طایفې چې د عثمانی امپراتورۍ په اروپايي برخه کې اوسېدل دا وو : صربیان ، بلغاریان ، رومانیان ، البانیان ، او د مونټېنگرو او بوسنیا او هرزه ګوینا وګړي وو ، دوی د بالکان د ایالتونو په نوم هم یادېږي ، دوی مسیحیان وو ، په داسې حال کې چې دوی فاتحین

مسلمانان وو. د دین همدغه اختلاف، د عثمانی مامورینو ظلم او لوړې مالیې د پاڅونونو او بغاوتونو سبب کېدل.

د روسیې دولت په دې فکر کې و، چې په عثمانی امپراتورۍ کې د دغه پورته ذکر شوو مسیحیانو سرپرستی پخپله واخلي. هغه خبرې اترې چې په دې اړوند ترسره شوې مثبتې پایله یې ورنه کړه، او په (۱۸۵۳م) کال جگړه پیل شوه. روسان د دانیوب له سیند څخه تېر شول، همدغه وخت فرانسې او انگلستان د روسیې پر ضد جگړه اعلان کړه، او خپلې یو شمېر کښتۍ یې د بالتیک بحیرې ته واستولې او د پوځي حمل و نقل په موخه یې یو بل ګروپ کښتۍ ګانې تورې بحیرې ته ولېږلې. په لاره کې د ترکیې او ساردنی د قواوو یوه ډله هم ورسره یوځای شوه. روسانو مالداویا او ولاشي خوشي کړي وو، نو ځکه متحدین د کرېمیا پر لور وخوځېدل. وروسته تر هغې چې متحدین په دغه ټاپووزمه کې پلي او په جگړه کې بریالي شول، نو یې د (سیواستوپول) بندر کلابند کړ. د دغه بندر کلابندۍ او جگړې نږدې یو کال وخت ونیوه.

په دغه جگړه کې روسانو ماتې وخوړه او په (۱۸۵۵م) کال کې د سیواستوپول بندر د متحدینو (ترکیه، فرانسه او انگلستان) ګوتو ته ورغی. روسیې د سولې غوښتنه وکړه. د (۱۸۵۶م) کال د پاریس تړون دغه جگړه پای ته ورسوله. د دغه تړون پر اساس روسیې د بسارابیا جنوبي برخې له لاسه ورکړې، او په توره بحیره کې د جنګي کښتۍ له ساتلو یې برخې شوه او هم یې په عثمانی امپراتورۍ کې د ارتودوکس مذهب د پیروانو له ملاتړ څخه لاس واخیست. په (۱۸۵۹م) کال کې د ترکانو د مخالفت سره سره مالداویا او ولاشي په خپلو منځونو کې سره اتحاد وکړ، چې دغه کار د رومانی د جوړېدو مقدمه شوه. مونټېنګرو د ترکانو پر وړاندې د مبارزو په حال کې وه.

په (۱۸۷۵ او ۱۸۷۶م) کلونو کې د بالکان ملتونو د عثمانیانو پر وړاندې پاڅون وکړ. روسان د هغوی د ملاتړ په موخه له ترکانو سره په جگړه شول، چې په پایله کې ترکان مجبور شول، چې د سن سټیفانو د تړون له مخې روسانو ته زیات امتیازات ورکړي، خواتریش او انگلیس د روسیې د واک د زیاتوالي له وېرې د روسیې پر وړاندې تهدید آمېزه روش په مخکې ونیو. د جگړې د پراختیا د مخنیوي په موخه په (۱۸۷۸م) کال کې د برلین تړون لاسلیک شو. د دغه تړون له مخې د بالکان درې ایالتونه مونټېنګرو، صربستان او رومانی په رسمي توګه خپلواک

اعلان شول ، بلغاریا لاهماغه شان د ترکیې خراج ورکونکې وه ، خود هغه حاکم یوتن مسیحي و ، رومانی د بسارایې جنوبیې برخې چې د پاریس د ترون له مخې روسیې له لاسه ورکړې وې بېرته روسیې ته ورکړې ، د بوسنیا او هرزه گوینا ایالتونه اتریش او د قبرس جزیره انګلستان ته ورکړل شوه . (۹ : ۱۳۸ - ۳۹)

د ترکیې او روسیې ترمنځ د (۱۸۷۷م) کال جګړه

د ترکیې او روسیې ترمنځ پخوا هم ډېرې جګړې شوې دي ، چې د جګړې مرکز به د بالکان هېوادونه وو . روسیې د پخوا څخه غوښتل چې د بالکان هېوادونه د خپلې ولکې لاندې راولي . روسیې به د بالکان د هېوادونو عیسوي اوسیدونکي د عثمانی ترکیې پر ضد جګړې ته هڅول . پروفیسر انصارالحسن په (تاریخ جدید یورپ) کې د ترکیې او روسیې ترمنځ د (۱۸۷۷م) کال د جګړې لاملونه په دې ډول لیکلي دي :

د (۱۸۷۲م) کال په اګست کې د ترکیې د ولکې لاندې ولایتونو بوسنیا او هرزه گوینا بغاوت وکړ یو ترکی چارواکی یې وواژه ، سربیا او مونتي نیګرو یې هم ملاتړ وکړ .

د (۱۸۷۲م) کال په جون کې د مونتي نیګرو او سربیا خلکو د روسیې په اشاره د بوسنیا ، هرزه گوینا او بلغاریې د خلکو د ملاتړ لپاره د ترکیې پر ضد د جګړې اعلان وکړ ، چې په دې سره حالات نور هم بحراني شول . په زرګونو روسي رضا کاران د یوه روسي جنرال په مشرۍ سربیا ته ننوتل . (۲ : ۲۱۸ - ۱۹)

د جګړې د مخنیوي لپاره د ځینو اروپایي هېوادونو لخوا ډېر کونښونه وشول ، مختلف کنفرانسونه راوغوښتل شول ، د روسیې لخوا داسې وړاندیزونه وشول ، چې ترکانو ومنل ، خو بیا هم د جګړې مخه ونه نیول شوه ، ځکه روسیې به بیا خوداسې شرایط وړاندې کول چې سلطان ته به د منلو نه وو ، هماغه وو ، چې (۱۸۷۷م) کال د اپریل په (۲۴) روسیې د ترکیې پر ضد د جګړې اعلان وکړ .

ترکیه یو خوا او سربیا ، بلغاریه ، روسیه ، استریا ، بوسنیا ، هرزه گوینا او رومانی بله خوا وو . د جګړې احوال د ډاکټر محمد صلابي په کتاب کې داسې لیکل شوی :

رومانیه هم د روس ملگرې شوه ، عثمانیانو د روسیې سره ډېر سخت جنگ وکړ ، روسي فوځ د دانیوب د سیند نه تېر شو ، او د عثمانی دولت ډېرې سیمې یې د خپلې ولکې لاندې راوستې لکه : تېره نو او نیقولبلي ، چې اوس د بلغاریې هېواد سیمې دي . په دې ډول روسیې مهمې سیمې ونيولې . روسي فوځ ته د ماتې ورکولو لپاره سلطان په خپل فوځ کې ځینې تغیرات راوستل ، روسیې کوبنېن وکړ چې د پلینونا (Plevna) ښار ونیسي ، دا ښار بالکانو ته تلونکې مهمه بندرگاه وه ، خو د عثمانی فوځ تکره سپه سالار عثمان پاشا روسي فوځ ته ماتې ورکړه او هغوی یې شاتګ ته اړ کړل . روسیې د خپل ډېر فوځ سره بیا حمله وکړه ، خو بیا یې هم ماته وخوړه ، د عثمان پاشا د تکره والي په اړه سلطان یو ځانګړی فرمان صادر کړ ، چې پکې یې د عثمان پاشا ډېره ستاینه کړې وه .

کله چې روسان د دغه تکره مشر په مقابل کې ناکام شول ، نو خپله پالیسي یې بدله کړه ، د ښار محاصره یې پیل کړه ، او عثمانی دفاعي فوځ ته یې د سامان د رسولو لاره بنده کړه ، سربېره پر دې یې په ښار باندې حمله هم وکړه ، چې روسي قیصر هم پکې شامل و ، د رومانیې امیر چې یولک فوځ یې درلوده د روسیې سره مرسته وکړه ، په دې جګړه کې روسي فوځ برلاسی وه ، د روسي فوځ ټوله شمېره دوه نیم لکه شوه ، هغوی د دريو کرښو په جوړولو سره عثمانیان محاصره کړل ، خو عثمانیانو د عثمان پاشا په مشرۍ ډېره سخته مقابله کوله ، د عثمانیانو شمېر ۵۰ زره و ، خو ډېر جرأت او کمال یې وښود ، هغوی نه یوازې دفاع کوله ، بلکې د هغوی د حملو مخنیوی یې هم کاوه ، د عثمانیانو په زړه کې همدا خبره تېرېده ، چې یا به بريالي کېږو او محاصره به له منځه وړو ، او یا به ټول شهیدان شو ، او د الله تعالی رضا به ترلاسه کړو .

عثمانیانو د عثمان پاشا په مشرۍ حملې کولې ، زیات فوځیان یې شهیدان شوي وو ، خوبیا هم یې د روسانو لومړۍ محاصروي کرښه ماته کړه ، دویمه یې هم ماته کړه ، د دوښمن ډېر توپونه یې لاس ته ورغلي وو ، کله چې یې د دریمې کرښې د ماتولو کوبنېن کاوه ، مسلمان مشر په همدې وخت کې لږ ټپي شو ، هغه ښار ته د ننوتلو کوبنېن کاوه ، خوروسي فوځ ښار ته داخل شوی و ، دښمن د څلور خواوو څخه اورونه اورول ، بالاخره عثمانیان مجبور شول چې تسلیم شي . دا پېښه په (۱۸۷۷م) کال کې رامنځته شوه ، او عثمانی مشر (عثمان پاشا) هم وسله وغورځوله ، عثمان پاشا یې په دېسمبر کې روسیې ته ولېږه . (۴ : ۲۰-۲۱)

د پلینا د ماتې وروسته د ترکی فوځ قوت کم شو ، د (۱۸۷۸م) کال د جنوری په (۲۰) روسی فوځ دریانیل ته ورسېد ، په دې سره سلطان د سولې غوښتنه وکړه ، او د مارچ په (۳) مه یې د سان سټیفانو په تړون باندې لاسلیک وکړ . (۲: ۲۲۲)

د سان سټیفانو تړون

د سان سټیفانو تړون د سلطان عبدالحمید لخوا د روسانو سره لاسلیک شو ، سلطان مجبور و ، ځکه چې روسان نور د سلطان پلازمېنې استانبول ته نږدې شوي وو ، د ډاکتر صلابي د لیکنې له مخې د پلازمېنې څخه یوازې پنځوس کیلو متره لرې وو .

ډاکتر صلابي لیکي :

روسی استازي له مخکې څخه لیکل شوي شرطونه راوړل ، او غوښتنه یې وکړه ، چې دا باید لاسلیک شي ، که چېرته یې لاسلیک نه کړي ، نوروسی فوځ به مخکې تګ شروع کړي ، او استانبول به ونیسي . د عثمانی دولت سره د لاسلیک پرته بله لاره نه وه .

تړون لاندې مادې درلودې :

- ۱- توره بحیره سرحد وټاکل شو او آزاده یې اعلان کړه .
- ۲- سربیا آزاده (خودمختاره) اعلان شوه .
- ۳- بلغاریه هم آزاده اعلان شوه ، خو سلطان ته به یو څه اندازه پیسې د باج په ډول ورکوي .
- ۴- د رومانوي دولت بشپړه آزادي .
- ۵- عثمانی دولت به دارمني ، نصرانی او سرکس قومونو بشپړه ساتنه کوي .
- ۶- عثمانی دولت به د کریټ د جزیرې د نصرانیانو د حالت د ښه کولو لپاره اقدامات کوي .
- ۷- عثمانی دولت به د جګړې (۲۵۰) میلیونه د سرو زرو لیرې تاوان ورکوي ، که روس وغواړي نو د دې پیسو په بدل کې ځینې سیمې په خپله ولکه کې راوستی هم شي .
- ۸- باسفورس او دردنیل به د جګړې او سولې په دواړو حالاتو کې روسی فوځ ته خلاصې وي .
- ۹- د بلغاریې مسلمان اوسېدونکي چې هر خوا وغواړي ، هجرت کولای شي .

په دې تړون باندې د (۱۸۷۸م) کال د مارچ په (۳) مه لاسلیک وشو ، کله چې د عثمانی دولت لخوا صفوت پاشا په دې تړون باندې لاسلیک کاوه ، نو سترگې یې د اوبنکو څخه ډکې وې بنکاره ده چې په دې تړون کې داسې شرطونه وو ، چې د عثمانی دولت د هلاکت سبب شول . (۴ : ۲۲۲-۲۳)

د وتلي مؤرخ کیتل بی له نظره : دا تړون د روسیې لپاره یوه بې سارې بریا وه ، روسیې د کریمیا په جگړه کې بایللی ذلت او رسوایی بېرته جبران کړه ، بالکان یې په خپله ولکه کې راوسته ، بلغاریه یې د خاورې برخه شوه ، او په توره بحیره کې یې بیا لاسوهنه پیل کړه .

د برلین تړون

د بالکان په هېوادونو کې د روسیې د نفوذ پراخېدل ، او توره بحیره په بشپړ ډول د روسیې لاس ته ورتلل ، د انگلستان د گټو سره په ټکر کې وه . د اتریش لپاره د روسیې د لاس لاندې د یوې سترې بلغاریې منځته راتگ د منلو نه وه . رومانیه هم د روسیې څخه خفه وه ، ځکه سربیا ترې روسیې اخیستې وه ، د یونان سیمه (موناستر) بلغاریې ته ورکړل شوې وه . اتریش او انگلستان تش لاس پاتې وه .

همدغه لاملونه وو چې انگلستان د سان سټیفانو په تړون باندې د دویم ځل غور (نظرثانی) غوښتنه وکړه ، انگلستان ویل چې د ختیځ مسئله تل د اروپایي هېوادونو لخوا حل شوې ده ، روسیه یې د حل کولو هېڅ حق نه لري . (۲ : ۲۲۳-۲۴)

خو ډاکتر صلابي بیا په دې موضوع کې د انگلستان شاملول د سلطان عبدالحمید کار گڼي او هغه لیکي :

سلطان اصلاً په جگړه کولو خوښ نه و ، هغه تړون تصدیق نه کړ ، او د لوړې سطحې دیپلوماتیکې هلې ځلې یې پیل کړې ، ترڅو بریالی شو ، چې انگلستان د ځان ملگری کړي د دې لپاره یو بل کنفرانس جوړ شو ، چې د برلین کنفرانس نومېږي . هدف ترې دا و ، چې یو خوا د سان سټیفانو د تړون اغېز کم کړي ، او بل خوا روسیه د انگلستان څخه ووېروي ، تر څو روسیه جگړه ونه کړي . دې کنفرانس عثمانی دولت ته لږ گټه وکړه ، او د مخکې تړون په نسبت یې تاوان کم و . (۴ : ۴۲۳)

د سان سټیفانو په تړون باندې د دویم ځل غور کولو لپاره د ټولو اروپایي هېوادونو کنفرانس په برلین کې د جون په (۱۳-۱۸۷۸م) کال کې جوړ شو. بسمارک یې مشري کوله، د دې کنفرانس موخه د ترکیې بڼه والي غوښتل نه و، بلکې د سان سټیفانو تړون د انگلستان او استریا د گټو سره برابرول یې موخه وه، د جولای په (۱۳) مه په دې تړون باندې لاسلیکونه وشول. (۲: ۲۲۴)

د برلین تړون د لاندې مادو په اساس لاسلیک شو:

- ۱- د بلغاریې خودمختاري ومنل شوه، او حدود یې تغیر شول.
- ۲- د یونان سرحد د شمال خواته لږ پراخه کړل شو، خو په دې ټول پوهېدل چې یونان په جگړه کې ښکېل نه و، او د سان سټیفانو د تړون پورې یې اړه نه درلوده.
- ۳- بوسنیا او هرزه گوینا یې د استریا پورې ونښلول.
- ۴- بسارابیا یې د رومانیې نه جلا کړه، او د روسیې پورې ونښلول شوه.
- ۵- سربیا او توره بحیره خودمختاره اعلان شوه.
- ۶- د جگړې تاوان چې (۲۵۰) میلیونه د سرو زرو لېرې و، د ترکیې څخه لرې کړل شو.
- ۷- په عثمانی دولت باندې دا ومنل شوه، چې په محکمو کې به د هر ډول مذهب او ملت لرونکو خلکو شاهدي مني.
- ۸- د کریټ په جزیره کې به د نصرانیانو د فلاح او بڼه والي لپاره کار کیږي.

بسمارک ځکه د دې کنفرانس د جوړېدو غوښتنه وکړه، چې د روسیې او انگلستان جگړه ټولې اروپا ته خپره نه شي، او د جرمني یووالي ته زیان ونه رسیږي، ځکه چې د جرمني د یووالي لپاره ډېر کوشش شوی و. بسمارک لوی هېوادونه دې کنفرانس ته راوغوښتل، ترڅو د سان سټیفانو په تړون باندې بیا غور وکړي، او د روسیې او ترکیې ترمنځ د پېښ شوي جنګ د پایلو په اړه پرېکړه وکړي. (۴: ۴۶۴)

پان اسلامېزم

په (۱۹م) پېړۍ کې یو شمېر مسلمان مفکرین رامنځته شول ، چې د نړۍ ټول مسلمانان په ځانگړي ډول مشران یې اتحاد او یووالي ته رابلل ، دوی یې د لویدیځ د استعمار د زیانونو نه وېرول ، او تاکید یې پرې کاوه ، چې په خپلو کې سره یوشي ، لاسونه سره ورکړي ، او د لویدیځ استعمار پر ضد یوه ځانگړې قوي او خپلواکه سیاسي او نظامي ټلواله جوړه کړي . همدغه فکر ته د پان اسلامېزم نوم ورکړل شوی دی ، چې مانا یې د مسلمانانو یووالی (اتحادالمسلمین) ده .

دا چې د دې فکر لومړی رامنځته کوونکی څوک دی ، په دې اړه ما دوه مختلف نظریات ولوستل. د تاریخ ترکیب لیکوالان لیکي :

که د اسلامي نړۍ د سیاسي یووالي لپاره د لومړني کونبسن په اړه معلومات وکړل شي ، نو هغه شاه ولي الله وه ، چې په خپل کتاب (حجة الله البالغه) کې یې په ټولې اسلامي نړۍ باندې تاکید کړی ، چې په یوه کړنلارې سره راټول شي ، او د اسلام د لوړوالي لپاره کار وکړي . (۲۷۹)

خو د معاصر نړیوال اسلامي خوځښت بنسټ اېښودونکی بې له شکه چې افغان سید جمال الدین دی ، دهغه د کونبسنونو له امله وه ، چې په اسلامي نړۍ کې یوه وینستیا او د یووالي فکر رامنځته شو . د افغان سید سفرونه ، تقریرونه ، لیکنې او مبارزه وه ، چې په ختیځ یې د لویدیځ د استعمار او کلتور یرغل نه خبر کړل ، دا فکر یې ورکړ ، چې دهغوی د اخلاقو او کلتور پر ځای دهغوی د ساینس او ټکنالوجی سره مینه وکړي .

کله چې د اسلامي یووالي او نړیوال اسلامي فکر د رامنځته کېدو خبره کیږي ، نو د افغان سید جمال الدین نوم یې په سر کې ذکر کیږي . هغه افغان سید وه ، چې اسلامي فکر یې راژوندی کړ ، مسلمانان یې د لویدیځ د استعمار نه و وېرول ، هغوی ته یې وروښوده ، چې استعمار د مسلمانانو د وروسته پاتې والي اصلي لامل دی . مسلمانان یې په دې پوه کړل ، چې مسلمانان باید د لویدیځ د اخلاقو او کلتور پر ځای دهغوی د ساینس او ټکنالوجی سره مینه ولري .

محمد ابوریه لیکي :

یواځینی هدف چې سید جمال الدین یې په لاسته راوړلو کې ډېر زیار ویسته ، او په دغه لاره کې د ډېرو ستونزو سره مخ شو ، هغه د اسلامي هېوادونو د خلکو د ژوند د سطحې لوړول ، یووالي ، ورورولۍ رامنځته کول او د مسلمانانو د برابری لپاره کار کول وه . (۱ : ۵۵)

ډاکتر محمد صلابي لیکي :

د سلطان عبدالحمید د حکومت په اوږدو کې په لومړي ځل د اسلامي یووالي فکر رامنځته شو او په (۱۸۷۶م) کال کې چې سلطان عبدالحمید په تخت کېناست ، نو د یوه تحریک (خوځښت) بڼه یې خپله کړه ، کله چې سلطان عبدالحمید لږ آرام شو ، او واک یې په بشپړ ډول په لاس کې ونیوه ، نو د اسلامي یووالي (پان اسلامیزم) د فکر په پلي کولو یې پیل وکړ . (۴ : ۴۲۵)
ضیاءالدین هوتک پخپل کتاب کې داسې لیکي :

د پان اسلامیزم مفکوره د سلطان عبدالحمید د واکمنۍ له پیل څخه د مخه رامنځته شوې وه ، لویو او کوچنیو ډلو په ټوله اسلامي نړۍ کې د مسلمانانو د وحدت لپاره کار کاوه ، خو دا ځل دغې مفکورې په ترکیه کې سیاسي شکل غوره کړ . په ترکیه کې پخپله سلطان عبدالحمید د اسلامیزم د مفکورې پیاوړي کول پیل کړل . هغه یوازې د خپلو سیاسي موخو د لاسته راوړلو په خاطر دغه جریان پیاوړی کړ ، او ورسره جوخت یې ځان د مسلمانانو خلیفه هم اعلان کړ . (۱۱ : ۲۴)

عثماني خلیفه لیدل چې عثماني لویه امپراتوري یې د تجزیې د ستر خطر سره مخ ده ، نو د افغان سید جمال الدین دغه نظر یې ومانه ، او د پلي کولو لپاره یې کوښښ پیل کړ ، ترڅو عثماني ستره امپراتوري د تجزیې څخه وساتي ، او هم د مسلمانانو د خلیفه نوم ترلاسه کړي . سلطان عبدالحمید د پان اسلامیزم نظریه او فکر چې د افغان سید جمال الدین لخوا رامنځته شوی و ، خپل کړ او د هغه پواسطه یې غوښتل ، چې عثماني اسلامي امپراتوري د تجزیې څخه وژغوري ، خپل ځان د ټولو مسلمانانو خلیفه کړي ، او هم د دې نظریې په ملاتړ د روسیې د پراختیا غوښتنې او د انګلیس او فرانسې استعماري سیاست سره مبارزه وکړي ، خو د سلطان دغه ارمان د یهودي ماسوني ډلې په واسطه سرته رسېدو ته پرېښودل شو .

د سلطان له واکه گونبه کول

سلطان عبدالحمید د عثمانی خلافت (۳۴) ام واکمن و. د ده پر ضد د خوانو ترکانو یو خوځښت د تېرې پېړۍ په اتیایمو او نوي یمو کلونو کې رامنځته شو، دوی د یووالي او پرمختګ په نوم یو گوند هم درلوده، چې وتلي لیکوالان، مفکرین، ژورنالیستان او روشنفکران یې غړي وو. دوی د سلطان د واکونو کمول غوښتل، دوی غوښتل چې یو ډول مشروطه سلطنت باید رامنځته او د سلطان واکونه محدود کړل شي. د یووالي او پرمختګ گوند د پخواني قانون پلي کول غوښتل، او هم یې غوښتنه کوله، چې پارلمان ته باید بیا د کار د پیلولو اجازه ورکړل شي. ډاکتر محمد صلابي لیکي:

د سلطان خبر رسوونکې ادارې هغه د دې خوځښت څخه خبر کړی و، خو اوس دا خوځښت ډېر پیاوړی شوی و، او غړي یې په ولکه کې راوستل ډېر ستونزمن کار و، د هغوی حوصلې ډېرې لوړې وې، هغو د سلانیک، مناسترا او د سوسن د سیمو خلک چمتو کړي وو، چې د قانون د پلي کولو لپاره غږ پورته کړي، او هم پارلمان ته د کار د پیلولو د اجازې غوښتنه وکړي. دا پېښه د (۱۹۰۸م) کال په جولای کې رامنځته شوه. ډېر لاملونه شته چې ولې په دې وخت کې د یووالي او پرمختګ گوند سلطان عبدالحمید له واکه گونبه نه کړ؟ چې یو څو یې دلته ذکر کوو:

- ۱- په (۱۹۰۸م) کال کې د یووالي او پرمختګ د گوند سره پوره قوت موجود نه و.
 - ۲- سلطان عبدالحمید د هغوی په اړه نرمه پالیسي خپله کړې وه، د هغوی د غوښتنو احترام یې وکړ، او د قانون پلي کول یې اعلان کړل.
 - ۳- عثمانی قوم د سلطان سره ډېره مینه درلوده. د یووالي او پرمختګ د گوند په کمېټه کې دا جرأت نه و، چې د فوځ دننه د سلطان پر ضد پروپاګند وکړي، ځکه فوځ د سلطان ډېر زیات احترام کاوه.
- خو وروسته د (۱۹۰۹م) کال د اپرېل په میاشت کې خوانو ترکانو د سلطان عبدالحمید پر ضد بغاوت وکړ، او هغه یې د اپرېل په (۲۶) مه د شیخ الاسلام د فتوا په اساس له واکه گونبه کړ.

نسیم احمد لیکي :

سلطان په (۱۹۰۸م) کال کې بېرته د قانون د پلي کولو اعلان وکړ ، د قانوني مجلس د احیاء کولو وروسته سلطان یو ځل بیا د قانون د لغوه کولو په فکر کې شو . په (۱۹۰۹م) کال کې حیدرپاشا لخوا دریل گاډي د پتلی د یوه ترمینل د پرانیستلو پر مهال د فوځ یوې برخې د شریعت په نوم د دې قانون پر ضد ودرېدل ، او په قسطنطنیه کې یې د یووالي او پرمختګ د ګوند څو غړي ووژل ، په دې سره محمود شوکت پاشا د سلانیک څخه فوځ راوستو ، قسطنطنیې ته راغی ، باغیان یې وټکول او مشران یې ورته په دار وځړول ، د شیخ الاسلام نه یې د سلطان د معزولي فتوا د (۱۹۰۹م) کال د اپرېل په (۲۲) راواخیسته ، او د قانوني مجلس (پارلمان) لخوا یې تائید کړه ، او سلطان یې له تخته کوز کړ ، سلطان یې د یلدز د قصر نه سلانیک ته ولېږه او هلته یې په قصرالجیش کې نظربند کړ ، چې وروسته د (۱۹۱۸م) کال د فبرورۍ په (۱۱) مه نېټه باندې مړ شو .

خوان ترکان

لکه مخکې مو چې ورته اشاره وکړه ، د یووالي او پرمختګ ګوند وکولای شول ، چې سلطان عبدالحمید له سلطنته لرې کړي ، او واک په خپل لاس کې ونیسي . خوان ترکان د همدغه یووالي او پرمختګ د ګوند غړي وه ، چې د ۱۹م پېړۍ په وروستیو کې یې لومړی پټ او وروسته په ښکاره ډول فعالیت کاوه . ډېری غړي یې د سلطان لخوا تبعید شوي او ځینې یې بنديان شوي هم وو .

د دغه ګوند لومړني او اصلي غړي د انور پاشا ، طلعت پاشا او جاوېد پاشا څخه عبارت وو ، چې انور پاشا په آلمان کې پوځي زده کړې کړې وې ، طلعت پاشا په سالونیکا کې د تلیګراف کارکوونکی و ، او جاوېد پاشا هم یو یهودی صراف و . (۱۰ : ۲۰)

ډاکټر محمد صلابي لیکي :

د نولسمې مېلادي پېړۍ په نیمايي کې د عثمانی قوم هغه ځوانان چې لیک او لوست یې کولای شو ، د فرانسې د انقلاب د هغو افکارو نه چې په پایله کې یې په فرانسه کې جمهوري نظام رامنځته شو ، ډېر اغېزمن شوي وو . د (۱۸۲۵م) کال په اوږدو کې د عثمانی قوم دې لوستو خلکو د استانبول د یوې لرې پرتې سیمې (بلګراد) په یوه باغ کې په یوه موضوع

باندې خبرې کولې ، دغه موضوع د سیاست سره اړیکه درلوده ، کله چې دوی د بڼ څخه راووتل نو د یوې پټې ټولنې د جوړېدو پرېکړه یې کړې وه ، او موخه یې دا وه ، چې جمهوریت او یووالی رامنځته کړي .

دوی د ځانگړو کاري اصولو او لایحو درلودونکي وو ، چې تر ټولو بڼه بېلگه یې لاندې پنځه اصوله دي :

۱- د داسې رژیم جوړول چې په هغه کې پارلمان او اساسي قانون موجود وي .

۲- د مطلقه فیوډالي نظام پر ځای د پانگوالي نظام جوړول .

۳- له دین او سنتو څخه نوی تعبیر .

۴- د منځنیو پېړیو د ژوندانه د زور سیستم پر وړاندې مبارزه او د ښاري او بورژوازي فرهنگ پیاوړي کول .

۵- د سنتي ټولنیز فرهنگ عصري کول .

ښکاره خبره ده چې له دغه اصولو څخه یو هم د عثمانی نظام سره توافق نه درلود ، او برعکس له دغه اصولو څخه هر یو یې د عثمانی سلطنت له روشنو سره په ټکر کې وو ، نو سلطان عبدالحمید هغه څوک نه و ، چې د خپلو پلارونو په شان له خنډونو سره جوړ راشي بلکې هغه یوه تېره توره وه ، چې تل به یې خنډونه ټوټه ټوټه کول ، او تر څو چې ممکنه وه هغه یې له خپلې مخې لرې کول . (۱۱ : ۲۲-۲۳)

د ترکیې دې ځوانانو د خپلې ټولنې نوم (اتفاق الحمیت) کېښود ، په دې ځوانانو کې هغه شاعر هم موجود و ، چې وروسته یې ډېر شهرت پیدا کړ (نامق کمال) . دې خلکو فکر کاوه ، چې لومړی کار باید دا وي ، چې د ټولنې خلک باید د خپلو سیاسي حقوقو څخه خبر شي ، او چمتو شي چې د لاسته راوړلو لپاره یې کوبښ وکړي . په دې ډول نصراني ټولنې ، چې د عثمانی دولت څخه یې د جلاوالي غوښتنه کوله ، او نورو هېوادونو ته یې د مداخلې زمينه برابروله ، د هغوی مخه به هم ونیول شي ، او د بهر څخه د مرستو بهانه به یې هم پای ته ورسېږي . دې خلکو فکر کاوه ، هېواد چې د کومو حالاتو سره مخ دی ، د دې حالاتو (خرابو حالاتو) څخه د وتو یوازینی لاره د جمهوري نظام رامنځته کول دي . (۴ : ۴۹۷-۹۸)

خوان ترکان څوک وه؟ د تاریخ ترکیب لیکوالان دې پوښتنې ته داسې ځواب ورکوي: ځوان ترکان تعلیم یافته، ذهن، سنجیده او وطنپرست خلک وو، په هغوی کې فوځیان او ښاري خلک شامل وو، ځینو ځوانو ترکانو د اروپا سیاحت کړې و، او د هغوی د افکارو او قانون ژوره مطالعه یې کړې وه، او هغه څه چې ورته ښه او گټور ښکاره شوي وو، ترې اخذ یې کړل. (۹: ۳۰۴)

د ابراهیم افندی، نامق کمال، ضیاء گوگ الپ، خالده ادیب خانم او نورو په څېر پوه او مفکر اشخاص پکې شامل وو. ابراهیم شناسي افندی د ځوانو ترکانو د خوځښت بنسټ ایښودونکی گڼل کېږي. دوی ټول د لویدیځ د سیاسي، اقتصادي او ټولنیزو فلسفو او نظامونو څخه اغېزمن شوي وو، دوی غوښتل چې په ترکیه کې باید د لویدیځ دغه سیاسي او ټولنیزې فلسفې په بشپړ ډول خپلې کړي.

ضیاء گوگ الپ د (۱۸۷۵ - ۱۹۲۴م) کال پورې د یووالي او پرمختګ د ټولنې ستر مفکر او فعال غړی و، نوموړی د لویدیځ تمدن د بشپړ پلي کولو غوښتونکی و.

ابوالحسن ندوي د ضیاء گوگ الپ د یوه لیکل شوي مضمون په حواله لیکي:

موږ به خامخاله دوو لارو څخه یوه لاره ټاکو، یا باید لویدیځ تمدن ومنو، او یا هم باید د لویدیځ ځواکونو غلامی ومنو، موږ ته یوه خبره فیصله کول ضروري دي، پر موږ لازم دي چې د خپلې آزادۍ لپاره پر لویدیځ تمدن خپل اقتدار قایم کړو. (۸: ۷۲)

نامق کمال هم د ځوانو ترکانو وتلی شخص و، نوموړی یو معتدل او ترکی ځوان بلل شوی دی.

ابوالحسن ندوي د نامق کمال په اړه د وتلي لیکوال (برنارډ لیویس) نظر داسې څرگندوي:

د خپلې هېواد پالنې او آزاد خیالی سره سره نامق کمال ریښتونی او جذباتي مسلمان و، د هغه فکر دومره سوچه اسلامي و، لکه څنګه چې د عثمانی سلطنت و، هغه پخپل ټول ژوندانه کې د اسلامي ارزښتناکو عقایدو او روایتونو پیرو و، هغه زیاتره د خپلو گوندونو پر مشرانو او قانډینو ډېر تېز انتقاد کاوه، چې هغوی د پخوانیو اسلامي روایاتو په ساتلو کې ناکام شوي او له اروپا څخه یې نوي افکار او ادارې واردې کړي دي. (۸: ۷۸)

که د ځوانو ترکانو د ټولو مخکښو نظریات په ژور ډول ولوستل شي، نو په خپلو کې سره لږ څه توپیر لري. لکه پورته چې ولیدل شول، د ضیاء گوگ الپ او نامق کمال د نظریاتو ترمنځ هم ژور توپیر شتون لري. ځینې ځوانو ترکانو غوښتل چې د ترکیب ټول سیاسي، اقتصادي، او ټولنیز

نظام باید د لویدیځ په ډول جوړ شي ، زیاترو یې د لویدیځ تمدن د نړۍ د یوازیني تمدن په توګه قبول کړی و ، او غوښتل یې چې ترکیه باید په بشپړ ډول د لویدیځ په ډول جوړه شي ، خلافت باید له منځه یوړل شي ، او د اسلامي نظام پرځای دې جمهوري نظام رامنځته شي ، دوی د ترکی نیشنلېزم ملاتړي وو . خوداسې اشخاص هم پکې وو ، چې د لویدیځ د پرمختګونو سره یې مینه درلوده ، د هغوی د ساینس او پرمختګونو د خپلولو او هېواد ته د راوړلو غوښتنه یې کوله ، خود لویدیځ د اخلاقو او کلتور پرځای یې اسلامي نظام غوښتنه ، دې ډلې د اسلامي خلافت د پایښت غوښتنه کوله ، او نه یې غوښتل چې خلافت له منځه لاړ شي ، او ترکیه په یوه کوچني هېواد بدله شي .

د ځوانو ترکانو د حکومت درې مشرانو په همدغه ډول حکومت وکړ ، او تر پایه پورې یې د عثمانی اسلامي امپراتورۍ د ټوټې کېدو مخه ونیوله ، خود لومړۍ نړیوالې جګړې په پیلېدو سره د نړۍ نقشه بدله شوه .

د ځوانو ترکانو د حکومت او د لومړۍ نړیوالې جګړې په اوږدو کې همدغه دوه نظریې په ترکیه کې موجودې وې ، چې په پای کې هغه څوک بریالي شول ، چې د ترکی نیشنلېزم غوښتنه یې کوله ، هغوی د دې پرځای چې عثمانی امپراتوري قوي او پراخه کړي ، هغه یې ړنګه کړه ، او ترکیه یې د ډېرو هېوادونو د مشرۍ نه لاس په سر کړه .

مآخذونه:

- ۱- ابوریه ، محمد ، د سید جمال الدین ژوند او سیاسي هڅې ، ژباړن ، عمران فضل ، گودر خپرندویه ټولنه ، جلال اباد ، ۱۳۹۱ لمريز.
- ۲- انصارالحسن ، پروفیسر ، تاریخ جدید یورپ ۱۷۸۹-۱۹۹۷ ، خپروونکي افتخاربت ، دویم چاپ ۲۰۰۱ م .
- ۳- بخاري ، سید محمد فضل الله ، لومړۍ نړیواله جگړه ، ژباړن ، زاهد خلیلي ، مومند خپرندویه ټولنه جلا اباد ، ۱۳۹۲ لمريز.
- ۴- صلابي ، دوکتور علي محمد ، سلطنت عثمانیه ، ژباړن ، علامه ظفر اقبال کلیار ، ضیاء القرآن پبلي کیشنز ، لاهور ، اگست ۲۰۰۸ .
- ۵- عبدالباري ، دلبر خان ، تاریخ ترکیه ، ایورنیوبک پبلپس ، لاهور ، چاپ کال ؟ .
- ۶- عویس ، دوکتور عبدالحلیم ، د اسلامي تمدن مراوې پانې ، ژباړن ، سلطان محمود صلاح ، حکمت خپرندویه ټولنه ، جلال اباد ۱۳۹۲ لمريز .
- ۷- مطهري ، استاد مرتضی ، په وروستیو سلو کلونو کې اسلامي خوځښتونو ته ځغلنده کتنه ، خپرونکی ؟ چاپ کال ۲۰۰۹ م .
- ۸- ندوي ، ابوالحسن علي ، په اسلامي نړۍ کې د اسلام او لويديځ والي کرکېچ ، ژباړن ، فضل مولا لټون ، خپروونکې د الهدی نشراتي اداره ، چاپ کال ۱۳۷۲ لمريز .
- ۹- هوتک ، ضیاءالدین ، اروپا تاریخ ، لومړی ټوک ، گودر خپرندویه ټولنه ، جلال اباد ، ۱۳۹۵ ل کال .
- ۱۰- هوتک ، ضیاءالدین ، اروپا تاریخ ، دویم ټوک ، گودر خپرندویه ټولنه ، جلال اباد ، ۱۳۹۵ ل کال .
- ۱۱- هوتک ، ضیاءالدین ، د آسیا تاریخ ، گودر خپرندویه ټولنه ، جلال اباد ، ۱۳۹۲ ل کال .
- ۱۲- www.fgulen.com د وتلي ترکي ليکوال او مفکر فتح الله گولن وېبپاڼه ده ، چې دنړۍ په ډېرو ژبو د نوموړي ليکنې خپروي .

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**